CONFESSIONEEL CREDO

Pag 2 **Veilige gemeente**
Pag 6 **Eeuwig brandend licht**
Pag 8 **Gras in Auschwitz**

137e jaargang
nr. 8
18 april 2025

ZIT ER OOK EEN ANTISEMITISCH KANTJE AAN NICEA?

Dit jaar vieren we het 1700-jarig jubileum van het concilie van Nicea. Dat is van groot oecumenisch belang, omdat de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel de enige belijdenis is, die door alle christenen wereldwijd wordt aanvaard, even afgezien van de kwestie over een latere toevoeging. Hoe blij we ook mogen zijn met Nicea als bindende factor tussen christenen, toch zijn er wel een paar kanttekeningen bij dit jubileum te maken.

Er is vaak beweerd, dat het concilie van Nicea onder het juk is doorgegaan van keizer Constantijn de Grote (± 280-337), die de christenen in bescherming nam, die tot dan toe onder zware vervolgingen gebukt gingen. Heeft de kerk zich toen als instrument laten gebruiken voor Constantijns machtspolitiek? De Nederlandse theoloog G.J. Heering (1879-1955) zag de privileges die Constantijn aan de christelijke kerken verleende als de 'Val van het christendom'. Tegenwoordig kijken we daar toch positiever naar.

STAATSGODSDIENST

Het leven van Constantijn is uitvoerig beschreven door Eusebius van Caesarea (± 263-339) in zijn *Vita Constantini*. Eusebius werd lang beschouwd als een van de grondleggers van het Byzantijnse caesaropapisme. Het christendom werd staatsgodsdienst. Het klopt dat Eusebius Constantijn weinig kritisch benaderde, ja hem zelfs adoreerde. Constantijn had immers een einde gemaakt aan de christenvervolgingen. Talloze concilievaders droegen daarvan nog littekens in de vorm van afgehakte duimen en uitgestoken ogen.

PASEN

Onenigheid over de Paasdatum was een van de aanleidingen voor het samenroepen in 325 van het concilie door Constantijn. Hij stuurde daarover een brief aan alle toenmalige kerken, zo lezen we bij Eusebius. Toen ik die brief las, stootte ik op een schokkende anti-Joodse tekst. Het komt er op neer, dat het Paasfeest door allen op dezelfde dag moest worden gevierd. Het zou onwaardig zijn Pasen op de dag van het Joodse Pascha te vieren. Want de Joden hadden hun handen vuilgemaakt aan vreselijke zonden en waren daarom getroffen door 'blindheid van ziel'. Christenen moesten met die verfoeilijke Joden niets van doen hebben.

ANTISEMITISCH?

Dat klinkt behoorlijk anti-Judaïstisch, om niet te zeggen antisemitisch. Juist door deze tekst besloot ik een en ander nader te onderzoeken. Ik wist eigenlijk wel van het bestaan van anti-Joods gedachtengoed in die tijd. Heeft Nicea de kloof tussen Joden en christenen vergroot? Is christelijk anti-judaïsme in Nicea verankerd? Als Eusebius dit zomaar in zijn geschiedwerk opneemt, is hij dan zelf ook niet anti-Joods bezig? Zit er ook anti-Judaïsme in de geloofsbelijdenis van Nicea? Constantijn stelde eerder de zondagsviering in. Zat daar ook een anti-Joods kantje aan? Was het besluit om de datum van het christelijke Pasen los te maken van het Joodse Pascha inderdaad ingegeven door anti-Judaïsme?

OECUMENISCHE ZORG

Om te beginnen moeten we zeggen dat anti-Judaïsme niet hetzelfde is als antisemitisme. Dit laatste is de moderne politiek-wetenschappelijke racistische nazi-afkeer van alles wat Joods is. Dat is niet hetzelfde als de vroegchristelijke houding ten opzichte van de Joodse religie. Maar als je zou zeggen dat antisemitisme helemaal los staat van anti-Judaïsme, kan dit gemakkelijk leiden tot het ontkennen van kerkelijke medeplichtigheid aan het Joodse lijden door de eeuwen heen. Immers, ook al staat het anti-Judaïsme van de Vroege Kerk in een volledig andere context, toch hebben latere antisemieten zich op deze vroegchristelijke teksten beroepen. Zeker in het licht van het huidige groeiende antisemitisme moet dit onze voortdurende oecumenische zorg zijn.

VERVANGINGSTHEOLOGIE

Ik kan hier niet mijn hele zoektocht beschrijven [1}. Maar ik kan hier wel de uitkomsten van mijn onderzoek vertellen. Ik denk inderdaad, dat Nicea de kloof tussen Joden en christenen heeft vergroot. Dat is mede te danken aan de vervangingstheologie, die ik ook in het werk van Eusebius aantrof. Volgens die opvatting was de kerk het 'ware Israël' en had de synagoge vervangen. De doop verving de besnijdenis, de zondag verving de sabbat en het koninklijke, profetische en priesterlijke ambt van het oude Israël werd nu door Christus uitgeoefend.

EUSEBIUS

Mijn onderzoek laat zien, dat Nicea inderdaad een definitief keerpunt is in de relaties tussen christenen en Joden. Veel vroegchristelijke teksten kunnen op een anti-Judaïstische manier worden geïnterpreteerd of zijn ronduit anti-Joods. Ook in het werk van Eusebius zijn duidelijk anti-Judaïstische uitspraken te vinden. Zo noemt hij 'de' Joden schuldig aan het doden van de Messias.

Maar kunnen we Eusebius een vijand van de Joden noemen? Ik denk het niet. Eusebius woonde in Caesarea. Daar was een grote Joodse gemeenschap. Hij had veel Joodse contacten en was een expert op het gebied van het Jodendom. Hij zegt zelf expliciet, dat hij niet van Jodenhaat beschuldigd wil worden. Hij kon zich er uiteraard niet van bewust zijn, dat latere antisemieten zijn anti-Judaïstische uitlatingen voor hun moorddadige doelen zouden misbruiken, zoals de receptiegeschiedenis van zijn werk en dat van andere kerkvaders uit zijn tijd laat zien.

MINPUNT

Is er anti-Judaïsme in de geloofsbelijdenis van Nicea? Nee, daar is geen spoor van te vinden. De geloofsbelijdenis zegt gelukkig niet dat de Joden Jezus kruisigden. Integendeel, in verband met de kruisiging wordt de naam van Pontius Pilatus genoemd. Dat is des te opmerkelijker omdat de apostel Paulus hem nergens vermeldt.

Het feit dat het spreken van de oudtestamentische profeten in het Niceno-Constantinopolitanum (381) is opgenomen, betekent dat het concilie de Joodse Bijbel als het Woord van God handhaafde. Dat is een sterk getuigenis tegen de anti-Joodse houding van Marcion (± 85-160), die sprak over de wraakzuchtige Schepper God van het Oude Testament versus de hemelse Vader God van het Nieuwe Testament. Helaas vermeldt de geloofsbelijdenis niet, dat Jezus en Maria Joods zijn en Israël wordt ook niet genoemd. Dat is wel een minpunt.

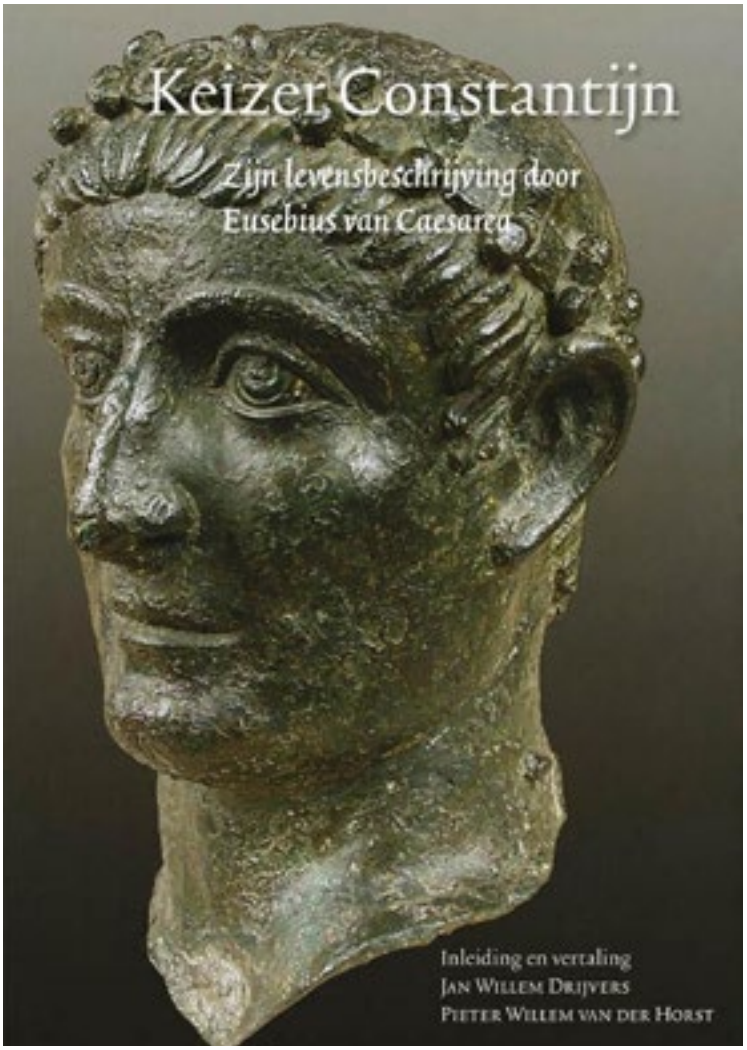
PAASDATUM

Hoe zit het met de Paasdatum? Was het besluit om de datum van het christelijke Pasen van het Joodse te scheiden ingegeven door anti-Judaïsme? We spraken al over de anti-Joodse sentimenten in de *Vita Constantini*.

De vraag is dan of dit een doorslaggevende rol speelde. Ik denk van niet. De concilievaders kozen voornamelijk uit zorg om de eenheid van de kerk voor een gemeenschappelijke Paasdatum. Het feest van Christus' opstanding moest in de éne Kerk niet op verschillende dagen gevierd worden. Toch speelde de vervangingstheologie wel een rol.

ZONDAG

Werd de instelling van de zondag door Constantijn (321) geïnspireerd door anti-Judaïsme? Dat is wel beweerd door sommige Joodse bronnen en in kringen van Zevendedagsadventisten. Maar zo werd er niet over gesproken tijdens het concilie. De traditie om samen te komen op de dag van de opstanding van de Heer was van veel ouder datum, zoals we weten van Justinus Martyr (± 100-165) en Ignatius (± 140-202).Toch speelde de vervangingstheologie ook hier weer mee.

NA DE SHOA

Nu we als christenen afstand proberen te nemen van deze vervangingstheologie is het hoogstnoodzakelijk, dat we als Joden en christenen met elkaar in dialoog gaan, met respect voor elkaars traditie en inzichten. Laten we ons realiseren dat 'de' Joden niet bestaan. Zij zijn geen homogene groep, maar vormen een verscheidenheid aan verschillende groepen, ideeën en inzichten. Hetzelfde geldt voor ons als christenen. Laten we ons goed realiseren dat het vroege christelijke spreken over 'de' Joden en 'de' Christenen van een andere kwaliteit was. Na de Shoa kunnen we niet meer op deze manier spreken.

dr. Margriet Gosker

Voetnoot [1] Margriet Gosker,'Is there a connection between the Nicene Creed, Eusebius of Caesarea, anti-Judaism and anti-Semitism?', in: *Református Szemle,* nr. 1, 2025. Een verkorte versie wordt gepubliceerd in: *Beihefte zur Ökumenischen Rundschau.Proceedings of the 22th Academic Consultation of the Societas Oecumenica in Warsaw Poland*, Leipzig, 2025.